

Spomenici umjetnosti kao povijesni dokumenti

Monuments of Art as Historical Documents

Izvorni znanstveni rad
Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper
Medieval archaeology

UDK/UDC 7.072(497.5)
930.2:7](497.5)

Primljeno/Received: 02. 02. 2007.

Prihvaćeno/Accepted: 10. 09. 2007.

VLADIMIR PETER GOSS
Filozofski fakultet
Sveučilište u Rijeci
Omladinska 14
HR – 51000 Rijeka

Koristeći primjere iz svoje znanstvene prakse, autor razmatra pitanje dokumentarne vrijednosti umjetničkih spomenika, i ulogu povjesničara umjetnosti u procesu analize. Kritički se osvrće na pretjeranu ovisnost o pisanim spomenicima, i zalaže se za povratak dobrom poznavanju jezika likovnih umjetnosti. Tek nakon završene analize, povjesničar se umjetnosti treba obratiti drugim disciplinama kako bi provjerio svoje zaključke. Jedini pravi profesionalni interdisciplinarni pristup je timski rad, te se ovaj tekst posvećuje osobi koja je mnogo doprinijela promicanju timskog rada među humanističkim disciplinama u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Srednjovjekovni studiji, dokumenti, spomenici, Istočna Slavonija, seoska romanika, saksonska dijaspora.

Using examples from his scholarly practice, the author deals with the issue of the documentary value of monuments of fine art, and the role of the art historian in the research process. He criticizes an over-reliance on historical sources, and pleads for a return to a serious study of the language of art. Only after having completed his analysis should an art historian test his/her conclusions in cooperation with other historical and humanist disciplines. The only true professional interdisciplinary approach is teamwork, an appropriate conclusion for a text dedicated to a person who has done so much to promote teamwork among humanist disciplines in Croatian scholarship.

Key Words: Medieval studies, Documents, Monuments, Eastern Slavonia, Rural Romanesque, Saxon diaspora

U nedavnom inspirativnom članku u uglednom časopisu Art Bulletin, Christina Maranci uvjerljivo analizira arhitekturu, skulpturu, slikarstvo i epigrafiku armenske katedrale u Mrenu (istočna Turska, izgrađena između 638.-641.), kao povijesni dokument hirovitih savezništava armenskih vladara u okvirima konfrontacija velikih sila – Bizanta, Sasanidskog Carstva i Arapa (Maranci 2006). Konkretno, razmatrajući skulpturu portala, autorica kaže: „Portalna skulptura uspješno određuje niz odnosa, kako u vremenskom tako i u prostornom smislu, pri čemu podsjeća na ulogu koju su imale engleske povelje u 12. stoljeću. U armenskom slučaju autoritet i savezništvo izražavaju se velikim materijalnim entitetima: sazdanim, ugraviranim i skulptiranim.“ (Maranci 2006, 666).

Ove dobro odabrane riječi trebale bi nas podsjetiti kako je umjetničko djelo, upravo kao povelja, književni tekst ili glazbeno djelo, dokument. Ili, da upotrijebimo lucidnu primjedbu Erwina Panofskog – što je za mene „spomenik“, za nekoga drugog je „dokument“. Navodimo: „Mnogo umjetničkih djela interpretirali su filolozi ili povjesničari medicine, a mnoge povijesne tekstove interpretirali su

In a recent and most inspiring article in the Art Bulletin, Christina Maranci has convincingly analyzed the architecture, sculpture, painting and epigraphy of the Armenian cathedral at Mren (Eastern Turkey, constructed between 638 and 641) as a historical document of the shifting allegiances of the Armenian princes within the framework of the confrontation of the great powers of the time – the Byzantine Empire, Sasanid Persia, and the Arabs (Maranci 2006). In the most concrete of terms, discussing the portal sculpture, the author says: “The portal sculpture thus succeeds in fixing a series of relationships in both chronological and spatial terms, performing a role similar to that of twelfth-century English charters. In the case of Armenia, authority and allegiance were rendered as a large-scale material entity: built, inscribed, and sculpted.” (Maranci 2006, 666).

Those well-chosen words should remind us that a work of art, just like a charter, a literary text or a piece of music, is a document; or, I may say, also a document, since, as lucidly remarked by Erwin Panofsky, one man’s “monument” could be another’s “document”; for example, to quote, “Many a work of art has been interpreted by a philologist or by a historian of medicine: and many a text has been interpreted, and

povjesničari umjetnosti, koji su bili i jedini pozvani da ih interpretiraju." (Panofsky 1955, 10). U ovom kratkom prilogu osvrnut ćemo se na tu „dokumentarnu“ vrijednost umjetničkog spomenika, te na to kako povijest umjetnosti u takvom kontekstu može pružiti važne podatke srodnim znanostima. Neka nam se dopusti da kao primjer navedemo dva slučaja iz naše znanstvene prakse.

U vrijednoj i korisnoj knjizi, kolega me poziva na red zbog iznošenja „nategnute“ teze, povezujući crkvu Sv. Bartola u Novim Mikanovcima (srednjovjekovni Horvati) s fenomenom saksonske dijaspore u jugoistočnoj Europi 12. i 13. stoljeća (Petković 2006, 25). Autor, povjesničar, ukazuje da nema nikakve povijesne ili toponomastičke indikacije za „intenzivnu kolonizaciju“ Sasa u Vukovskoj župi, osim u samom Vukovaru (Petković 2006, 25). Nadam se da kolega neće riječi koje slijede shvatiti kao osobnu kritiku, već kao pitanje metode i kritike naših dviju disciplina.

Prvo i prvo, kad se nečije ideje podvrgavaju kritičkom sudu, bilo bi korisno da se pokaže kako su se one formirale. Bavim se ruralnom romanikom u Europi oko 40 godina, te bi bilo za očekivati da će autor navesti barem neka od mojih djela na tom području, jer ona zajedno, vjerujem, jak su argument za ulogu useljenika s europskog sjeverozapada u srednjovjekovnoj Slavoniji (Gvozdanović 1969-70; Gvozdanović 1970; Gvozdanović 1971; Gvozdanović-Goss 1981; Goss 2003; Goss 2004; Goss 2005). Nadalje, ako se donosi kritički sud, valja konzultirati i navesti barem dio literature koji je korišten da bi se taj sud donio, jer je to, uz terenski rad, dovelo do mojih zaključaka (npr.: Den Hartog 2002; Reitschel, Langhof 1968; Rogge 1943; Roth 1936; Tuulse 1955; Tuulse 1968; Van der Molen, Vogt 1981; Zadnikar 1967; i dr.). Nije mi na kraj pameti da se upustim u preispitivanje autorovih identifikacija starih lokaliteta jer, jednostavno, nisam nikad čitao njegove izvore ili knjige koje navodi (npr. Engela), niti ne namjeravam. Zahvaljujem mu na njegovu prilogu i koristim ga pri terenskom radu. Ako mi se učini da nešto «ne štima», obratit ću se za pojašnjenje znanstvenicima njegove struke. Nisam nikad ustvrdio da su Sasi imali veliku zajednicu u srednjovjekovnim Horvatima (što bi bilo i *contradictio in adjecto*), no pojava okruglog tornja, čije se širenje Europom može danas pratiti s dosta visokom dozom sigurnosti (što vrijedi i za neke druge oblike ruralne romanike – „*Zusammengesetzter Raum*“, „*Korturmkirche*“, izvjesni motivi arhitektonske dekoracije), daje Sv. Bartolu visoku dokumentarnu vrijednost.¹ Istraživanja na tom području daleko su od završne faze, no neke su stvari sigurne. Među njima i ona koju autor sustavno zanemaruje: da je okrugli toranj Sv. Bartola upravo onaj povijesni dokument (što ga on proglašava odsutnim) koji i više nego indicira prisutnost graditelja, poznavatelja oblika razrađenih na donjonjemačkom području uz Sjeverno more, koji su se odatle proširili u Skandinaviju, na Britansko otočje i u Istočnu i Srednju Europu.² Upravo kao i posveta vukovarske župne crkve Sv. Lambertu, toranj Sv. Bartola je važan *dokument* velikog kolonizacijskog pokreta unutar „Renesanse 12. stoljeća“.³

Istina, imamo žalosno malo dokumenata za spomenike

could only have been interpreted, by an historian of art." (Panofsky 1955, 10). In this brief note we would like to comment on that “documentary” value of a work of art, and on how, in such a context, art history could prove of value to other historical disciplines. We will try to demonstrate this by quoting two examples from our own academic practice.

In a praiseworthy and useful book, a colleague takes me to task for presenting a “farfetched thesis” by connecting the forms of the church of St. Bartol in Novi Mikanovci (medieval Horvati) with the phenomenon of the Saxon diaspora toward the European East and Southeast in the 12th and 13th centuries (Petković 2006, 25). The author, a historian, goes on by stating that there are no historical or place-name indications of “more intense colonization” of the Saxons in Vukovo county, with the exception of Vukovar itself (Petković 2006, 25). I hope that my colleague will not take what follows as personal criticism, but as a question of method and a critique of our two disciplines.

First of all, in criticizing one's ideas, it may be useful to show how those ideas were reached. I have been involved with the rural Romanesque in Europe for about forty years, and one would expect that the author would quote at least some of my works which, taken together, build a very strong case for the role of the immigrants from the European Northwest in medieval Slavonia (Gvozdanović 1969-70; Gvozdanović 1970; Gvozdanović 1971; Gvozdanović-Goss 1981; Goss 2003; Goss 2004; Goss 2005). Additionally, he should have consulted, in order to be able to pass judgment, at least some of the literature which I have consulted over the time mentioned, which, in addition to experience in the field, has led me to my conclusions (e.g.: Den Hartog 2002; Reitschel, Langhof 1968; Rogge 1943; Roth 1936; Tuulse 1955; Tuulse 1968; Van Der Molen, Vogt 1981; Zadnikar 1967; etc.). I do not, say, question some of the author's identifications of old sites in his book, simply because I have never read the sources and books he quotes (e.g., Engel, whom he quotes frequently), and do not intend to. I am very grateful for his contribution and use it in the field. If I find discrepancies, I will take note of them, and, if they are important for my work, consult scholars in his discipline. By the way, I never claimed that the Saxons had a thriving community in medieval Horvati (almost a *contradictio in adiecto*), but that the appearance of the rounded tower, dissemination of which throughout Romanesque Europe can today be followed with a fair degree of certainty (the same is true of other typical rural Romanesque forms – the “*Zusammengestzte raum*,” the “*Korturmkirche*,” certain forms of decorative motifs), gives St. Bartol a fairly high documentary value¹. Research in the area is far from completed, but certain things are quite certain. So also is a fact that the author explicitly disregards: to wit, that the rounded tower of St. Bartol is exactly that historical document (which he declares missing) that more than indicates the presence of a builder cognizant with that form elaborated in the Lower German area and around the North Sea, from where it spread, yes, to Scandinavia, the British Isles, and Eastern and Central Europe². Just like the dedication of Vukovar parish church to St. Lambert, the tower of St. Bartol is an important *document* of the great colonization movement of “The Renaissance of the 12th century”³.

ranijeg srednjeg vijeka. Na godišnjem skupu u Parmi, u rujnu 2006. godine, Werner Jacobsen je, govoreći upravo o toj temi, pokazao kako posjedujemo samo jedan dokument za romaničku fazu katedrale u Wormsu, a i taj je sporan!⁴ Što nas vodi do sljedeće točke – današnja strast povjesničara umjetnosti za pisanim izvorima, kako bi se potvrdio „znanstveni temelj“ njihova rada. Po mom mišljenju, to je potpuni promašaj. Stare su listine većinom nepotpune, nečitljive, nedatirane, kopirane, razrezane, krivotvorene. Teško ih je interpretirati. Pomaknimo zarez, i značenje se mijenja. Datum posvete crkve najčešće nema nikakve veze s njezinom arhitekturom. Na koji dio zgrade se odnosi posveta? Koje zgrade? Koliko je dugo zgrada stajala prije posvete? Grabeći „dokumente“ povjesničari su se umjetnosti odrekli odgovornosti da nauče jezik oblika materijala kojim se bave. Moramo se vratiti učenju jezika tih oblika, znajući, naravno, kako su i stari spomenici nepotpuni, nečitljivi, pregrađivani. Nije ih lako interpretirati. No moramo prihvatiti odgovornost da ih razmotrimo s gledišta naše struke da bi se potom, skromno, obratili povjesničarima, dokumentima, da vidimo kako i slažu li se naši zaključci s onim što misle kolege i što nam pisani izvori govore. Pa ako nađemo jasan i nedvosmislen tekst koji potvrđuje naše čitanje umjetničkih oblika, ustanovili smo jednu čvrstu točku oko koje možemo nadalje, oprezno i s pažnjom, graditi naše razumijevanje jezika oblika.

Prije nekoliko godina, moj ugledni kolega i dragi prijatelj, dr. Ante Milošević, predložio je novo čitanje poznatog predromaničkog arhitektonskog sklopa na Crkvini u Biskupiji. Dr. A. Milošević reinterpreta zgrade na sjeveru od crkve kao vladarsku rezidenciju, i to vrlo uvjerljivo, te daje novi prijedlog za rekonstrukciju istočnog završetka crkve s jednom polukružnom apsidom, umjesto ravnog začelnog zida (Milošević 2003). Ponešto je teško zamisliti da bi se neki sigurniji zaključci mogli izvući na temelju revizije nečeg što je u tragovima nađeno prilikom amaterskog iskapanja prije više od stotinu godina. Naravno, možda moj ugledni kolega ima pravo; ipak, u ovom slučaju povijest umjetnosti poziva na oprez. Naravno, povijest umjetnosti može pogriješiti i ne isključuje da bi možda neka buduća posebno savjesna (i sretna) revizija mogla donijeti definitivni dokaz o zaobljenom svetištu. No ravni začelni zid poznata je praksa kršćanske arhitekture istočnog Jadrana od 3. stoljeća nadalje, pa i među zgradama koje su oblikom i namjenom bliske Crkvini⁵. Povijest umjetnosti ne može do kraja riješiti ovaj slučaj, no služi kao osigurač, ukazujući da nam treba više dokaznog

It is certainly true that we have pitifully few documents for even key monuments of medieval art. At the annual Convegno in Parma in September 2006, Werner Jacobsen, speaking on exactly that topic, pointed out that we have just one document for the Romanesque phase of the Cathedral at Worms. And that document is ambiguous!⁴ Which brings up another point, and that is the current art historian's rage for documentary evidence to establish a "scientific" foundation of his/her work. In my opinion, this is totally misplaced. A great number of old documents are incomplete, illegible, undated, copied, re-cut, forged, difficult to interpret. Move a comma, and the meaning changes. A dedication date for a church has most often nothing to do with the architecture. Which part of the building does it refer to? Which building? For how long had the building existed before dedication? By embracing "the document," art historians have abrogated the responsibility to learn the language of the matter they study. We should all go back to learning the language of art forms, knowing full well that old monuments can also be incomplete, rebuilt, illegible, difficult to interpret. But we must accept responsibility for interpreting them from the point of view of our discipline; and then, respectfully, go back to the historian, back to the written document, and see how our conclusions match what we can find therein. And if we find a reliable and unambiguous text that confirms our reading, we have found a firm spot around which we can continue, carefully and cautiously, to build our understanding of the formal language.

A few years ago my respected colleague and friend, Dr. Ante Milošević, suggested a new reading of the famous Pre-Romanesque site of Crkvina in Biskupija. Dr. A. Milošević has reinterpreted the buildings to the north of the church as a royal residence – which seems quite convincing – and also reconstructed the eastern termination of the aisled basilica with a rounded apse, rather than a flat termination wall (Milošević 2003). It is somewhat difficult to conceive that a firm conclusion could be gathered on the basis of a review of something that has been found in meager traces in an amateurish excavation more than a century ago. Of course, the esteemed archeologist may be right; yet art history would at least cast a shadow on such an interpretation. Art history could be wrong, and some new re-examination in the future might conceivably find firm proof of a rounded apse. But a straight termination has been quite compatible with the Christian architecture of the Eastern Adriatic ever since the 3rd century, and is very frequent in the Pre-Romanesque period, even among such buildings that are believed to be close in date and function to that at Crkvina⁵.

1. Kao što sam nedavno pokazao u referatu «Rural Romanesque in Central and Eastern Europe: A Voice for the Silent Majority», na skupu «Integrazione, Assimilazione, Esclusione e Reazione Etnica», Venecija, 23.-26. 11. 2006. Referat je predan u tisak za zbornik skupa.
2. Vidjeti, molim: Goss 2003, 8; Goss 2005, 23-26 s dodatnom literaturom.
3. Vidjeti, molim: Karač 1995, 228. O Sv. Lambertu, tipičnom mozansko-donjorajnskom svecu, Sachs et al. 1973, 229. Moj tekst «Renesansa 12. stoljeća i Hrvatska», u tisku je u zborniku Dani Cvite Fiskovića 2003.
4. Werner Jacobsen, «Problemi metodologici di datazione dell'architettura romanica intorno al Duomo di Worms». Tekst će se tiskati u zborniku Medioevo: L'Europa delle Cattedrali.
5. Šonje 1981, ilustracije na str. 14-15, 98, 102, 177, te Goss 2006, ilustracije na str. 114, 193, 197.

1. As I have demonstrated recently in a conference paper entitled "Rural Romanesque in Central and Eastern Europe. A Voice for the Silent Majority" at the conference "Integrazione, Assimilazione, Esclusione e Reazione Etnica," Venice, November 23-26, 2006. The paper will be published in the Proceedings.
2. Please see: Goss 2003, 8; Goss 2005, 93-94 with additional literature.
3. Please see: Karač 1995, 258. On St. Lambert as a typical Lower Rhine – Meuse area saint, Sachs et al. 1973, 229. My text "Renesansa 12. st. i Hrvatska" is in print in Dani Cvite Fiskovića, 2003.
4. Werner Jacobsen, "Problemi metodologici di datazione dell'architettura romanica intorno al Duomo di Worms." The text will be published in the volume entitled Medioevo: L'Europa delle Cattedrali.
5. Šonje 1981, illustrations on pp. 14, 15, 98, 102, 177, and Goss 2006, illustrations on pp. 114, 193, 197.

materijala prije nego što prihvatimo predloženu reviziju.

Zaključak je kratak. Povjesničari umjetnosti trebaju prvo i prvo stvoriti zaključke kao povjesničari umjetnosti, te se zatim obratiti povjesničaru za pomoć pri razmatranju pisanih izvora, arheologu za stratigrafiju, povjesničaru liturgije za pitanja povijesti kulta, itd. Na isti način, mi, povjesničari umjetnosti trebamo ponuditi svoje „spomenike“, vratimo se E. Panofskom, kao „dokumente“ drugim strukama (Panofsky 1955, 10). Takav pristup smatram stvarno interdisciplinarnim, budući da je količina materijala čak u našim uskim područjima specijalizacije danas tolika da nema puno nade da njome možemo ovladati, a kamoli se prtljati u posao drugih ljudi. Stvaran inter-, kros-, multi-disciplinarni istraživački rad je team-work. Sve ostalo je dimna zavjesa za diletantizam.

Vjerujem da je ovih nekoliko riječi podobno za svezak posvećen znanstveniku koji je toliko učinio na promicanju istinskog *team-worka* na polju hrvatskih humanističkih znanosti.

Art history cannot definitely solve the case, but here it acts as a safeguard, indicating that we need more evidence before we accept the proposed revision.

My conclusion need not be long. Art historians must reach their conclusions as art historians first, and then go to the historian for documents, the archeologist for stratigraphy, a historian of liturgy for the history of the cult, etc. In the same way, we should offer our “monuments,” to come back to E. Panofsky, as “documents” to other disciplines (Panofsky 1955, 10). This is what I see as being truly interdisciplinary, as the bulk of material, even in our petty areas of specialization, is today such that we cannot hope to fully master it, let alone find time to meddle in other people’s affairs. Truly inter-, cross- and multi-disciplinary research is teamwork. Everything else is a screen for diletantism.

I believe that these few words are most appropriate for a volume dedicated to a scholar who has done so much to promote true *teamwork* in the field of Croatian humanist disciplines.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY:

- Den Hartog E., 2002, *De Oudste Kerken ban Holland*, Utrecht
- Goss V. P., 2003, Crkva Sv. Bartola u Novim Mikanovcima – romanika između Save i Drave i Europska Kultura, *Peristil* 46, Zagreb, 5-12.
- Goss V. P., 2004, Sv. Marija u Bapskoj – ponovo nakon trideset i pet godina, *Peristil* 47, Zagreb, 5-14.
- Goss V. P., 2005, A Reemerging World – Prolegomena to an Introduction to Earlier Medieval Art Between the Sava and the Drava Rivers, *ShP* III/32, Split, 91-112.
- Goss V. P., 2006, *Starohrvatska arhitektura (Early Croatian Architecture)*, Zagreb
- Gvozdanović V., 1969-70, Crkva Majke Božje u Moroviću, *Peristil* 12-13, Zagreb, 15-22.
- Gvozdanović V., 1970, Vrijednost romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj i kapela Sv. Marije u Bapskoj, *Arhitektura* 106, Zagreb, 64-68.
- Gvozdanović V., 1971, Sv. Dimitrije u Brodskom Drenovcu, *VAMZ* 5, Zagreb, 211-222.
- Gvozdanović-Goss V., 1981, Moravia’s History Reconsidered, the Tomb of St. Methodius and the Church of Our Lady at Morović, *East European Quarterly* 16, Boulder, 487-498.
- Karač Z., 1995, Urbanistički razvitak srednjovjekovnog Vukovara, *ShP* III/21, Split, 245-273.
- Maranci C., 2006, Building Churches in Armenia: Art at the Borders of Empire and the Edge of the Canon, *The Art Bulletin* 88, New York, 656-675.
- Milošević A., 2002, Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kraj Knina, u: *Zbornik Tomislava Marasovića*, ur. I. Babić, Split, 199-207.
- Panofsky E., 1955, *Meaning in the Visual Art*, Garden City, New York
- Petković D., 2006, *Srednjovjekovna naselja sjeverozapadnog dijela vinkovačkog kraja*, *ActaMC* 3, Vinkovci
- Reitschel C., Langhof B., 1968, *Dorfkirchen in Sachsen*, Berlin
- Rogge E., 1943, *Einschiffige Romanische Kirchen in Friesland und Ihre Gestaltung*, Oldenburg
- Roth V., 1936, *Die Deutsche Kunst in Siebenbürgen*, Berlin
- Sachs H. et al., 1973, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, München
- Šonje A., 1981, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka
- Tuulse A., 1955, *Hossmo Kirka*, Stockholm
- Tuulse A., 1968, *Scandinavia Romanica*, Wien-München
- Van der Molen S. J., Vogt P., 1981, *Romanse Kerken van het Noorderdelft*, Zutphen
- Zadnikar M., 1967, Die Chorturmkirchen in Slowenien, *Særtryck ur Fornvännan* 4, Stockholm, 241-256.